

Recension

Orrbén, Sofia, 2024: Gränser mellan frivillighet och ofrivillighet. Språkvetenskapliga diskursanalyser av sexualbrottsdomar från svensk tingsrätt. (Studia philologiae Scandinavicae Upsaliensia 28.) Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. Diss. 132 s. ISSN 0081-6809, ISBN 978-91-513-2174-5.

Sexualbrottsdomar är en språkligt komplex genre av ett antal olika anledningar. För det första är parternas *utsagor* en central del av bevisvärderingen i sexualbrottsmål, och det finns ofta motsättningar mellan dessa. Parterna är i det här fallet målsägande och tilltalad. För det andra finns i den skriftliga domen en *representation* av parternas utsagor – ett slags referat av vad som har sagts, vilket kan stämma mer eller mindre väl överens med vad som ursprungligen sades. För det tredje befinner sig parternas utsagor och domarnas språkliga framställningar av dem och av det misstänkta brottet i ett *sammanhang* av bland annat lagtexter och föreställningar om makt, sexualitet och våld. Detta är ett sammanhang som kan användas, förstärkas eller utmanas i den skriftliga domen. För det fjärde är domen en viktig text för det som kallas *processuell rättvisa*, alltså domstolens neutrala och opartiska agerande och parternas möjlighet att ha fått komma till tals. Åtminstone dessa fyra aspekter gör en språkvetenskaplig undersökning av språket i sexualbrottsdomar till ett högst relevant forskningsområde, och det är vad Sofia Orrbén tar sig an i sitt avhandlingsarbete.

Arbetet har resulterat i en sammanläggningsavhandling, och det övergripande syftet formuleras som att »visa vilka diskurser om offer och förövare som reproduceras i sexualbrottsdomar när återgivna partsutsagor värderas som bevis» (Orrbén 2024 s.15). Fyra övergripande forskningsfrågor formuleras i kappan:

1. Hur konstruerar olika sociala aktörer i domar gränser mellan frivillighet och ofrivillighet språkligt?
2. Hur reglerar genrekonventioner gränsdragningar mellan frivillighet och ofrivillighet?
3. Hur positioneras sociala aktörer i sexualbrottsdomar genom gränsdragningar mellan frivillighet och ofrivillighet?
4. Hur relaterar gränsdragningar mellan frivillighet och ofrivillighet till sådana stereotypa föreställningar om kön och sexualitet samt ideala offer och förövare som kommer till uttryck som våldtäktsmyter?

Det övergripande fokuset riktas alltså mot sociala aktörer i sexualbrottsdomar, domen som genre och föreställningar i form av våldtäktsmyter som framträder i sexualbrottsdomar.

<https://doi.org/10.61965/sos.2025.34519>

Språk och stil: Tidskrift för svensk språkforskning, NF 36, 2026. ISSN: 1101-1165 E-ISSN: 2002-4010

2 Recension

Avhandlingen använder sig av och bidrar till framför allt två forskningsfält. Det ena är rättslingvistiken, det tvärvetenskapliga forskningsfält som kombinerar språkvetenskap och juridik. Inom detta område finns tidigare forskning om domskrivning, lagar och skriftliga och muntliga praktiker i domstolar. Det andra forskningsfältet är diskurs-analytisk forskning inom olika vetenskaper om sexualiserat våld i sexualbrottsdomar. Teoretiskt ramas avhandlingen in av diskurser och dialogiskt meningsskapande, där framför allt två begrepp från Foucault är framträdande. Det ena är *diskurs* som Orrbén definierar på ett övergripande plan för avhandlingen som »språkliga uttryck för socialt konstruerade kunskaper om vissa aspekter av verkligheten» (Orrbén 2024 s. 52) med hänvisning till bland annat Foucault (1972). Det andra är *episteme*, »ett slags ramar för vad som är möjligt att tänka om vissa aspekter av verkligheten, alltså föreställningar, normer, antaganden, synsätt och värderingar som reglerar vad som kan tas för givet och sant under en specifik epok» (Orrbén 2024 s. 53), utifrån Foucault (1989). I förhållande till dessa två begrepp ger avhandlingen ett viktigt bidrag, vilket jag kommer att återkomma till. Avhandlingen ramas i någon mån också in av teori om kön och sexualitet, såsom Butler (2007), men detta har en mindre framträdande roll i de enskilda studierna och i avhandlingen som helhet.

Fyra studier utgör avhandlingens kärna, var och en i form av en publicerad tidskriftsartikel. I den första studien (Orrbén 2020) undersöks den bredare brottmålsdomen, alltså inte enbart sexualbrottsdomen, som genre. Utifrån en socio-retorisk genretadition synliggörs brottmålsdomars struktur tillsammans med röster, språkhandlingar och drag i domarna. Materialet utgörs av 42 domar gällande brott mot person, inkomna och avslutade år 2017. Domarna är hämtade från 13 olika tingsrätter, fördelade på olika hovrätters upptagningsområden. Resultaten visar att genren brottmålsdomar karaktäriseras av dragen *inledning*, *yrkande*, *utredning*, *bedömning*, *beslut* och *avslutning*. Tre olika skrivsätt identifieras, där *blockteknik* är den allra vanligaste och innebär att dragen *utredning* och *bedömning* hålls separata. Med skrivsättet *vävteteknik* vävs *utredning* och *bedömning* samman och *blandteknik*, slutligen, innebär att *utredning* dels görs separat, dels blandas med *bedömning*. Intressant nog visar avhandlingen att röstsammanblandning förekommer i alla tre skrivsätten. Artikeln avslutas med ett förslag på en ny rubrikmall för domar, så att domarnas struktur tydliggörs. Orrbén föreslår även att domarnas olika avsnitt inleds med en pedagogisk metatext som tydliggör avsnittets funktion.

Den andra studien (Orrbén 2022a) syftar till att undersöka hur agerande kroppar representeras i sexualbrottsdomar. Materialet utgörs av partsutsagor från 16 sexualbrottsdomar som prövats före samtyckeslagstiftningens införande den 1 juli 2018. Domar som rör våldtäkt och sexuellt ofredande ingår, liksom både friande och fällande domar. Metoden är hämtad från den systemisk-funktionella grammatiken och särskilt van Leeuwens (2008) verktyg för analys av handlingar och aktörer. Analysen av agerande kroppsdelar förtjänar ett särskilt omnämnande i denna studie. Här visar Orrbén med tydliga figurer av kroppar och färgkodade kroppsdelar skillnader och likheter mellan mäns och kvinnors utsagor och mellan män och kvinnor som agenter respektive mottagare. Figurerna visar sammantaget att »kvinnor huvudsakligen konstrueras som mottagare och män huvudsakligen som agenter oavsett vems

utsaga som återges». Andra resultat av denna studie som är värda att lyfta fram är att positioneringar i kvinnors utsagor konstruerar händelsen som *övergrepp*, medan positioneringar i mäns utsagor konstruerar händelsen som *frivillighet*, *missförstånd* eller *icke-händelser* och slutligen att både brottsutsatta och misstänkta kan positioneras som offer. Orrbén använder studiens resultat för att argumentera för att detaljerade beskrivningar av kvinnors kroppar i domar troligtvis behövs, vilket är en fråga som har debatterats länge.

I avhandlingens tredje studie (Orrbén 2022b) synliggörs hur tingsrättens dialogiska positionering styr vilka röster som får komma till tals i domskälet, dvs. i de textavsnitt som ligger till grund för hur domslutet framställs. Materialet utgörs av 12 sexualbrottsdomar från 2017, med både friande och fällande domar. Metoden är hämtad från appraisal-ramverket (Martin & White 2005) i form av dess dialogicitetssystem. Resultaten visar att tingsrätten positionerar sig i solidaritet med den vinnande parten och distanserar från den förlorande parten. Resultaten visar även att stort fokus läggs på målsägandens berättelse oavsett hur tingsrätten positionerar sig och att tingsrätten positionerar respektive part som offer, förövare eller icke-trovärdig men aldrig som oskyldig. Orrbén använder resultaten för ett tentativt resonemang om hur domar kan undvika ifrågasättande av kvinnors upplevelser, ett resonemang som utvecklas vidare i avhandlingens kapp.

I den fjärde och sista studien (Orrbén 2023) undersöks hur olika sociala aktörer i våldtäktsdomar benämner misstänkt brottsliga gärningar. De sociala aktörerna är domstol, målsägande och tilltalad. Materialet utgörs av 14 friande och fällande domar i våldtäktsmål, från perioden 1 juli 2018–30 juni 2021, dvs. efter införandet av samtyckeslagstiftningen. Metoden är Spitzmüller och Warnkes (2011) diskursanalytiska ramverk DIMEAN. Analysen visar att vanligt förekommande benämningar är *samlag*, *våldtäkt*, *händelse*, *handling*, *brott* och *sex*. Bland domstolens benämningar är alla dessa vanliga utom *sex*. För målsägandes benämningar är *våldtäkt* allra vanligast, följt av *samlag*, med enbart ett fåtal belägg på *sex*. För tilltalad är *samlag* följt av *sex* vanligast, med enbart ett fåtal exempel på *våldtäkt*. Viktigt att ha i åtanke här är att det rör sig om representationer av yttranden, och de benämningar som används i domen är alltså inte nödvändigtvis desamma som har använts av aktörerna själva. Utifrån det diskursanalytiska ramverket framträder som ett viktigt resultat att benämningen *samlag* är särskilt problematisk i domarna eftersom den används i olika betydelser, framförallt som uttryck för både frivillighet och ofrivillighet, och att *samlag* bär på ett konceptuellt bagage som indikerar ömsesidighet, vilket i sin tur gör att våld döljs. Orrbén använder resultatet som utgångspunkt för att ge förslag på en omformulerad lag som inte använder benämningen *samlag*.

Sammantaget ger avhandlingens studier ett betydande kunskapsbidrag till det rättslingvistiska fältet. Studierna är samtliga noggranna och systematiska och utgör därigenom goda exempel på både genomförande och presentation av forskning. Avhandlingen ger även ett viktigt bidrag till diskursanalytisk forskning generellt. Detta bidrag framträder på två sätt. Först och främst erbjuder Orrbéns anslag en tydlighet och en möjlighet till metodologisk stringens i förhållande till Spitzmüller och Warnkes (2011) diskursanalytiska ramverk som saknas i det ursprungliga ramverket för begreppen *dis-*

4 Recension

kurs och *episteme*. Det andra diskursanalytiska bidraget ligger i hur Orrbén för samman avhandlingens alla spridda metodverktyg i ett gemensamt ramverk i förhållande till de tre lagren text, aktörer och det transtextuella i Spitzmüller och Warnkes (2011) ramverk. Figur 4 på sidan 55 i avhandlingen synliggör detta på ett fint sätt. En mindre genomarbetad del i avhandlingen är kappans inramning i *gränser mellan frivillighet och ofrivillighet*. Dessa ord syns i avhandlingens titel, i de övergripande forskningsfrågorna och på ett flertal ställen i kappan, men är mestadels frånvarande i studierna och fungerar i kappan framförallt som ett annat sätt att säga *sexualbrott* eller *sexualbrottsdomar*. För att utgöra ett teoretiskt bidrag hade såväl *gränser* som *(o)frivillighet* behövt en grund i kappan. Detta är dock inte en svaghet som förtar avhandlingens styrkor.

Avslutningsvis är en styrka med avhandlingen också dess tydliga ansats att ge ett bidrag som når utanför den akademiska världen, i form av förslag på hur lagtexter och domskrivning kan förändras. Jag har i samband med genomgången av respektive studie ovan nämnt dessa ansatser och i kappan ges på ett samlat sätt fyra rekommendationer för förbättrade domskrivningar: använd blandteknik eftersom det ger störst möjlighet för röster att höras; återge vad parterna faktiskt säger, förutom om det riskerar att ge en onödigt negativ bild av parten; använd rätt ord för rätt sak genom att exempelvis klä gärningar i rättvisande ord; visa förståelse genom att ersätta eller komplettera *tingsrätten anser* med *tingsrätten förstår*. Jag ser fram emot såväl domstolsväsendets bemötande av avhandlingen som Orrbéns fortsatta forskning inom fältet.

Litteratur

- Butler, Judith, 2007: *Genustrubbel. Feminism och identitetens subversion*. Göteborg: Daidalos.
- Foucault, Michel, 1972: *Vetandets arkeologi*. Staffanstorps Cavefors.
- Foucault, Michel, 1989: *The order of things. An archaeology of the human sciences*. London: Tavistock/Routledge.
- van Leeuwen, Theo, 2008: *Discourse and practice. New tools for critical discourse analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Martin, J. R. & White, Peter P. R. R., 2005: *The language of evaluation. Appraisal in English*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Orrbén, Sofia, 2020: *Brottmålsdomen som genre. Struktur, röster och språkhandlingar i svenska domar*. I: *Sakprosa* 12(3). S. 1–39.
- Orrbén, Sofia, 2022a: *Han hade sin penis i henne*. Representationer av agerande kroppar i sexualbrottsdomar. I: *Tidskrift för genusvetenskap* 43(2–3). S. 148–173.
- Orrbén, Sofia, 2022b: *Tingsrätten anser*. Positionering i solidaritet med och distans från sexualbrottsdomens röster. I: Pia Sundqvist, Christian Waldmann, Boglárka Straszer & Birgitta Ljung Egeland (red.): *Språk i skola, på fritid och i arbetsliv: Aktuella arenor för svensk forskning inom tillämpad språkvetenskap*. (ASLA:s skriftserie/ASLA Studies in Applied Linguistics 29.) Växjö: ASLA. S. 287–307.

- Orrbén, Sofia, 2023: Våldtäkt eller samlag? Benämningar på misstänkt brottsliga gärningar i våldtäktsdomar. I: Juridisk publikation 2. S. 102–128.
- Spitzmüller, Jürgen & Warnke, Ingo H., 2011: Discourse as a 'linguistic object'. Methodical and methodological delimitations. I: Critical Discourse Studies 8(2). S. 75–94.

Stina Ericsson

© 2026 Författaren/författarna

Denna artikel publiceras med öppen tillgång under villkoren i
Creative Commons Erkännande-licensen ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/))